

Ad den Besten

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1989

Adrianus Cornelis (Ad) den Besten (1923-2015) was dichter, essayist, vertaler en uitgever van poëzie. Voor zijn werk aan het Liedboek voor de Kerken en een nieuwe psalmberijming ontving hij in 1973 de Spaanprijs. Ook was hij oprichter van de Windroos, een debuutbundelreeks van uitgeverij Holland, waarin plaats was voor de protestantse dichter Guillaume van der Graft, maar ook voor experimentele 'Vijftigers' als Jan Hanlo, Simon Vinkenoog, Remco Campert en Gerrit Kouwenaar. Zelf debuteerde hij op 16-jarige leeftijd in het tijdschrift Opwaartse wegen en in 1946 verscheen zijn eerste bundel Dubbel leven. Als vertaler hield hij zich bezig met groten als Hölderlin, Rilke en Bobrowski. In 1960 publiceerde hij Deutsche Lyrik auf der anderen Seite, een bloemlezing van DDR-poëzie die voor veel Oost-Duitse dichters hun introductie in de Bondsrepubliek betekende. Hij promoveerde in 1983 op een studie naar het 'Wilhelmus'. VertaalVerhaal dankt Liesbeth den Besten voor haar toestemming dit dankwoord hier te mogen plaatsen.

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1989

‘Maar op die manier val je toch door de mand?!’ – zo zag ik hem denken, de slimme student die een jaar eerder, tijdens het Hölderlin-college, mij op een vertaalfout had betrappt. Ik sprak hem over mijn intussen gereedgekomen vertaling: dat die nu bij de uitgever lag, maar dat deze in eerste instantie had gesuggereerd, ter wille van de omvang de Duitse teksten weg te laten. Dat ik daar niet van had willen weten, omdat het mij er immers vooral om ging Hölderlin zelf in Nederland bekend te maken, maar ook omdat ik vond dat de lezer mij als vertaler moest kunnen controleren en dat mijn uitgever zich door deze argumenten gelukkig makkelijk had laten overtuigen. Tweetalig of anders niet! – Ik kon uit de blik in de ogen van de jongeman niet opmaken of hij mij voor onbegrijpelijk grootmoedig dan wel voor onvoorstelbaar hoogmoedig hield. Wie weet, voor allebei.

De student in kwestie was op de hoogte van mijn vertaalprincipes: allereerst dat in mijn vertaling Friedrich Hölderlin zichzelf zo volledig mogelijk moest kunnen herkennen, en ten tweede dat zijn gedichten ook in het Nederlands *poëzie* moesten worden. Loyaliteit dus jegens de dichter, maar niet minder: loyaliteit jegens diens poëzie als poëzie. En hij, de student, was waarschijnlijk de enige geweest die Hölderlins Duits en mijn Nederlands goed met elkaar vergeleken had. Hoe het ook zij, ziehier waar hij indertijd op was gestuit:

Aan het slot van een der gedichten ‘Diotima’ staat te lezen: ‘Und in frostiger Nacht zanken Orkane sich nur’, door mij weergegeven met: ‘En in de vrieskoude nacht gaan slechts orkanen tekeer’. Fout! ‘Sich zanken’ moest toch reflexief, wederkerig worden verstaan, in de zin van onenigheid hebben, ruzie maken met elkaar, ‘tegen elkaar tekeer gaan’ eventueel, maar niet wederkerend, zoals ik het had vertaald. En inderdaad, ‘sich zanken’ wederkerend opgevat ligt als mogelijkheid niet erg voor de hand, aangezien in ‘zanken’ iets is uitgedrukt wat met woorden geschiedt of althans met de mond, – etymologisch schijnt het substantief ‘zahn’ eraan ten grondslag te liggen: de tanden laten zien.

De jongeman had gelijk. En toch... Hij zal inmiddels gemerkt hebben, dat ik de hem bekende tekst onveranderd heb gelaten. Waarom? In de eerste plaats omdat ik geen beter aan de grondtekst beantwoordende versregel heb kunnen vinden die mijzelf bevredigde. Maar ook hierom: het gedicht richt zich tot een hemelmacht die, volgens de Griekse mythologie, in de oertijd de elementen heeft verzoend, zodat het vrede werd in het heelal. Deze in het gedicht niet met name genoemde macht is Urania, de muze der kosmische harmonie, als welker afgezante Hölderlin zijn Diotima ziet. Zij, Urania, heeft, om met een iets vroeger gedicht te spreken, geordend ‘des alten Chaos Zwist’. Van de chaos is ook hier sprake, zij het in overdrachtelijke zin: de baaierd in het binnenste van de dichter. Maar bovendien: ‘Zwist’ daar en ‘sich zanken’ hier – dat wijst in dezelfde richting. Het gaat Hölderlin dus echt om onenigheid, om conflict. Maar moest, om dat uit te drukken het woordje ‘sich’ per se worden vertaald met ‘elkaar’? Het kwam mij voor, dat in het begrip ‘orkaan’ deze

notie al voldoende meeklinkt, zoveel temeer in de pluralis ‘orkanen’. Geen orkaan immers zonder het tegen elkaar opstaan van windstoten uit verschillende hoeken! – Is dat nu geen rationalisatie achteraf? Ten dele ja. Maar één machtig motief verried ik nog niet: dat het woord ‘tekeer’ mij klankassociatief door ‘elkaar’ was ingegeven. Kortom, ik liet het zo en voelde mij daarin – terecht of ten onrechte – door de dichter Hölderlin zelf gelegitimeerd.

Dit was, dames en heren, niet meer dan één ongezoekt voorbeeld uit vele mogelijke, door mij bedoeld om u te doen vermoeden, met welke problemen ‘loyaliteit jegens de dichter’ verbonden is, maar ook om te illustreren hoezeer bij het vertalen van poëzie het ‘esthetisch moment’ een rol speelt – en spelen móét. Het zal duidelijk zijn: een vertaler van poëzie kan niet zonder een ruime marge van vrijheid, hoe gebonden hij zich ook weet. Maar nee, zo druk ik me niet goed uit. Het gaat namelijk in het geheel niet om een marge, een bij voorbaat bepaalde d.i. afgeperkte ruimte, laat staan om iets marginaals. Integendeel, de vrijheid die ik bedoel is iets heel centraals – ze is de mogelijkheid tot ademen van de poëzie zelf. Het is een vrijheid die telkens opnieuw gewonnen moet worden in de worsteling met de tekst, om zo te zeggen midden in het liefdesgevecht met de andere dichter. Ze voltrekt zich als ‘dichterlijke vrijheid’, in zoverre ze erop gericht is dat een nieuw gedicht ontstaat. Het gaat om het winnen van speelruimte middenin een gebied waar louter wetten lijken te gelden. In mijn geval met name de vormwetten van Hölderlins gedichten waaraan ik ook in de vertaling diende te gehoorzamen, daarbij wél lettend op de ritmische variabiliteit van zijn verzen. En daar was verder de wet van de stijl en het stijlniveau, de ‘toon’ ook, die iedere poging om van deze gedichten hedendaagse Nederlandse gedichten te maken verbood. Ik heb mij al met al zeer herinnerd gevoeld aan de jaren waarin ik me op voorgang van Martinus Nijhoff – samen met mijn vrienden Heeroma, Wit, Kamphuis, Barnard, Schulte Nordholt en Van der Molen – heb beijverd voor het totstandkomen van een nieuwe vaderlandse psalmberijming die eerst en vooral *als poëzie* moest kunnen bestaan. Ook toen was onze dichterlijke speelruimte voortdurend in het geding; de discussie verliep soms moeizaam, doordat voor onze opdrachtgevers het criterium der poëzie nu eenmaal minder beslissend was dan voor ons.

Maar het is waar, op dit punt heb ik het met de Hölderlin-vertaling gemakkelijker gehad. Ik hoefde mij tegenover niemand te verantwoorden, behalve tegenover de dichter zelf. En wat de noodzaak om mij achteraf te verantwoorden betreft: het verwondert mij eigenlijk nogal, dat er tot nu toe zo weinig concrete bedenkingen zijn ingebracht tegen de vrijheden die ik mij heb veroorloofd, ofschoon onder die weinige een paar tamelijk verbluffende. Zo is mij bijvoorbeeld verweten, dat ik onbehoorlijk heb gehandeld door de inzet van het beroemde gedicht ‘Hälfte des Lebens’: ‘Mit gelben Birnen...’ te vertalen als: ‘Met rijpe peren...’, daarmee de prachtige ‘b-Anlaut’ bij Hölderlin opvangend in een ‘p-Anlaut’ en de assonantie ‘Mit gelben Birnen hängen...’ in een evenwaardige assonantie: ‘Met rijpe peren neigt zich...’. Nee, ‘gelb’ staat er en dat moet en zal met ‘geel’ worden vertaald. Hoe zal men ongevoeligen duidelijk maken, dat ‘gelbe Birnen’ en ‘gele peren’ poëtisch niet hetzelfde zijn?

Nu pretendeer ik natuurlijk geenszins dat ‘rijpe peren’ beter zou zijn dan Hölderlins ‘gelbe Birnen’. Maar hoe zat het in dat andere geval, met die orkanen? Het zou me niet verbazen, wanneer ik daarover sprekende bij sommigen een gevoel van onbehagen heb gewekt. Was in dat gedicht de vertaler er niet in feite op uit, de oorspronkelijke dichter te verbeteren? En gaat dat wel aan bij dienend werk, zoals vertaalarbeid toch hoort te zijn?

Dienend werk, jazeker, – maar géén dichter is gediend met een vertaling die ver onder zijn niveau blijft. Dat geldt des te sterker naarmate het dichterschap van de vertaalde van groter allure is. Des te groter dus ook de kwade kans dat de vertaler zich eraan zal vertillen. Toch is het niet anders: hij zal een gooi moeten doen naar het hoogst mogelijke, met andere woorden: hij zal ernaar moeten streven de oorspronkelijke dichter te *evenaren*. Maar hoe zou de vertalende dichter in deze opzet slagen zonder de heimelijke wens die ander te *overtreffen*? Zó is dat, en ook al breng ik hier geen *pretentie*, alleen maar een *intentie* onder woorden – het klinkt ambitieus genoeg, juist als het gaat om een dichter als Friedrich Hölderlin. Aan de andere kant: dichters van geringer allooi te vertalen heeft m.i. nauwelijks zin, mij althans zou het niet inspireren. En zo beseft men zichzelf dan op zekere dag met huid en haar verwickeld in een krachtmeting waaruit het niet meer mogelijk is zich los te maken – de hemel mag weten wat ervan komt.

Ik heb, dames en heren, in de verantwoording van mijn Hölderlin-boek niet zomaar geschreven, dat ik mij al vertalende met de dichter Hölderlin heb ‘gemeten’ – alleen al om dat te documenteren was een tweetalige editie noodzakelijk. Zich meten met één die de eigen maat verre te boven gaat geldt als ‘ver-metel-heid’, ‘hybris’ in het Grieks – het móét wel tot de eigen ondergang leiden. Welnu, ik heb dat willens en wetens geriskeerd en ik verkeer niet in de waan dat ik mijn geliefde, maar om zijn weerbarstigheid soms gehate Hölderlin heb geëvenaard, laat staan dat ik hem zou hebben overtroffen. Te goed realiseer ik mij allerlei tekortkomingen, esthetische zo goed als vertaalkundige. Zijn de rijmende gedichten uit Hölderlins laatste levensjaren niet te ‘gelukt’ en dus te ‘gelikt’ uitgevallen? Had ik er niet toch beter aan gedaan, in het slotvers van ‘Andenken’ Heidegger te volgen en het gnomische ‘Was bleibet aber, stiften die Dichter’ te vertalen met ‘Wat echter blijft, dat *stichten* de dichters’ in plaats van ‘...schenken de dichters’? En zo irriteert het mij hevig, dat ik in de laatste strofe van de hymne ‘Der Einzige’ niet heb overwogen, dat het woord ‘wirklich’, zoals in Hölderlins zwabische dialect niet ongebruikelijk, zou kunnen betekenen: in de werkelijkheid, hic et nunc, nú. Maar laat ik u niet langer vermoeien met mijn dichterlijke gewetensonderzoek. Ja, ik ben voor mijn eigen gevoel op diverse plaatsen ‘door de mand gevallen’, ook al zou niemand die signaleren. Niettemin meen ik te hebben bewezen, dat de bijna spreekwoordelijk als onvertaalbaar geldende Hölderlin wel degelijk op niveau te vertalen is. Dat de jury van de Martinus Nijhoffprijs althans déze pretentie van mij heeft bevestigd en mijn naam heeft willen verbinden met de naam van die Nederlandse dichter die tot de mij meest dierbaren behoort – dat is iets waar ik buitengewoon dankbaar voor ben.

Hieraan wil ik graag in het kort nog iets toevoegen. Niet alleen met de prijs die ik vanavond in ontvangst heb mogen nemen ben ik gelukkig, maar ook met de vrijwel

algemene lof die mij überhaupt van de literaire kritiek ten deel is gevallen, – het gelukkigst met het artikel van de jonge Vlaamse dichter en essayist Erik Spinoy in het ‘Nieuw Wereldtijdschrift’. Onder de voor mij zeer vleierende titel ‘Het hoogst haalbare’ schreef hij: ‘Den Besten verliest het van Hölderlin als Jakob van de Engel’. Ik heb mij over dat oordeel alleen al verheugd, omdat het mij tegemoet treedt in de beeldtaal die het eigenlijke referentiekader vormt van mijn leven en denken. De hemel beware ons voor de overwinnaars en meer nog voor wie zich overwinnaar wanen! Jakobs worsteling met de Engel, met God – kinderen die zulke oerverhalen niet meer horen, wat missen ze veel voor nu en voor hun latere leven! Alleen – in het bijbelverhaal is Jakob *niet* de verliezer. ‘Ik laat u niet gaan, tenzij ge mij zegent’ zegt hij tot de Engel, en aan het eind van het gevecht, zo staat er, mag hij uit de mond van de Engel horen, dat hij Jakob, heeft ‘overmocht’. Gezegend, maar met ontwrichte heup, hinkende, verlaat hij het strijdtoneel. Nu, gezegend voel ook ik mij aan het eind van het tweegevecht met *mijn* Engel. Maar als u in mijn boek de Duitse en de Nederlandse versie der gedichten vergelijkt ziet u mij hinken. En dat is goed. Ik moet er niet aan denken, dat ik Hölderlin werkelijk had ‘aangekund’! Want waartoe anders zou het hebben geleid dan dat hij voor mij – en niet voor mijzelf alleen! – had opgehouden de grote dichter te zijn die Friedrich Hölderlin zonder enige twijfel is.